

EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ'NİN (Ö. 710/1310) *EL-UMDE'Sİ* ÜZERİNE YAZILAN ŞERHLERİN ÜSLUP AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI*

A STYLISH COMPARISON OF THE COMMENTS WRITED ON THE AL-UMDE OF EBU'L-BEREQAT EN-NESEFI (D. 710/1310)

Prof. Dr. Harun IŞIK

Kayseri Erciyes Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kalam Ana Bilim Dalı Başkanı, harun@erciyes.edu.tr

Kayseri / Türkiye

ORCID: 0000-0002-0818-6482

Enes ERSOY

Halkalı Biltek Okulları, halidimaarif98@gmail.com

İstanbul / Türkiye

ORCID: 0000-0002-6485-3454

ÖZET

Tam ismi Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, lakabı Hâfîzüddîn, künyesi ise Ebü'l-Berekât'dir. Doğduğu yere nispetle de 'en-Neseî' nisbesi verilmiştir. Buhara yakınlarında bulunan günümüzde Özbekistan'a bağlı olup 'Karşı' ismi ile anılan, Neseî şehrinde doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber tabakât kitaplarının ittifak ettiği hocası, Şemsüleimme olarak da bilinen Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî'nin vefat tarihinin 642/1244 olarak zikredilmesi, bize Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin doğum tarihinin hicri VII. yüzyılın ilk çeyreğinde olabileceği öngörüsünü oluşturmaktadır. Hayatı hakkında pek detaylı bilgi edinemediğimiz Neseî, biyografi kitaplarında geçen bilgilere göre ilmi eğitimini aldıktan sonra Kirman'da Kutbiyye-Sultâniyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Burada uzun yıllar müderrislik yapan Neseî, 710 yılında Bağdat'a geldiği ve aynı sene içerisinde geri dönüşü esnasında İzec denilen yerde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Daha çok fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında meşhur bir alim olsa da kalam alanında da kaleme almış olduğu eserler de bir o kadar ilgiye mazhar olmuştur. Nitekim Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin *el-Akâid*'inden esinlenerek yazmış olduğu *el-Umde* isimli kalam metin kitabı yıllarca medreselerde okutulmuş ve kalam ilmine yeni başlayanların başucu kitabı olmuştur. İlerleyen dönemlerde ise bu eser üzerine başta müellifin kendisi olmak üzere birçok alim tarafından şerh, haşiye ve nazm çalışmaları yapılmıştır. Bu makalemizde ise Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin *el-Umde'si* üzerine yapılan şerhler hakkında ulaşabildiğimiz bilgileri verdikten sonra yapılan bu çalışmaların üslup ve düzen açısından incelemesini ve karşılaştırmasını yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Şerh, el-Umde, Ebü'l-Berekât en-Neseî.

*Bu makale şu anda hazırlanmakta olan yüksek lisans tezi savunmasına girebilmek için yazılmıştır.

ABSTRACT

His full name is Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, his soubriquet is Hâfızüddin, and his identity is Ebü'l-Berekât. He was given the title of 'an-Nasafi' in relation to the place where he was born. He was born in the city of Neseft, which is located near Bukhara, Uzbekistan and is known as "Karşı". Although the exact date of his birth is unknown, his teacher, with whom the tabakat books are allied, is Muhammed b. The mention of Abdüsettâr al-Kerderî's date of death as 642/1244 gives us Ebü'l-Berekât en-Neseft's birth date as VII. It is predicted that it may be in the first quarter of the century. Nesefti, whose life we do not have much detailed information about, according to the information in his biography books, after receiving his scientific education, he worked as a professor in the Kutbiyye-Sultaniyye madrasahs in Kirman. Nesefti, who worked as a professor here for many years, came to Baghdad in 710 and on the way to returned back in the same year, and died in İzec and buried there. Although he is not only a famous scholar mostly in the fields of fiqh and fiqh methodology, but also he received the same attention in the field of kalam. As a matter of fact, the kalam text book named al-Umde, which he wrote was inspired by Ebü'l-Muîn en-Nesefti's al-Akaid, has been taught in madrasahs for years and has been the bedside book of those who have just started the science of kalam. Since then, many scholars, especially the author himself, have conducted commentary, annotation and poetic research on this work. In this article, after providing information on al-Umde's commentary on Ebü'l-Berekât en-Nesefti, we review the analysis and comparison of this study in terms of style and sequence.

Keywords: Kalam, Review, al-Umda, Ebü'l-Berekât an-Nasafi.

1. GİRİŞ

İslami ilimlerin teşekkül süreçleri incelendiğinde neredeyse tamamının zaman ilerledikçe tam olarak kemâle ulaştığını hatta günümüzde dahi bu teşekkülün devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim İslami ilimler alanında kaleme alınan eserleri göz önünde bulundurduğumuzda bu gelişimi daha net bir şekilde görmekteyiz. Bu tekâmül sürecini kalam ilmi açısından incelediğimizde üç ana döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemleri ise kısaca şu şekilde sıralayabiliriz;

a) Fikrî oluşum Dönemi

İslam dininin ilk dönemlerinde Peygamber Efendimizin vefat etmesiyle ortaya çıkan bazı problemler sonucunda ve İslam dininin iki aslı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin muhtevasının anlaşılması noktasında bazı farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıklar sebebiyle de birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkaların ortaya çıkmasının bir başka sebebi ise İslam coğrafyasının genişlemesiyle farklı kültürlerden İslam dinine giren insanların olmasıdır. Nitekim bu insanlar kendi kültür ve medeniyetlerinde olan örf, adet ve inanışları İslam dini ile kıyaslama, benzerlik ve farklılıklarını bulma arayışına girdiler. Bu sebepler sonucunda ise kalam ilminin temelleri atılmış oldu ve ilk fırkalar ortaya çıkmaya başladı. Bu fırkalara örnek olarak Mürcie, Cehmiyye, Hariciyye, Cebriyye ve Selefîyye'yi verebiliriz. Bu dönemde yazılan eserler ise daha çok görüşleri ve fırkalara yazılan reddiye niteliğinde olup genel olarak kalam konularının tamamını ele alan bir eser bulunmamaktadır.

b) Mütakaddimûn Dönemi

Bu dönemde ise artık kalam ilminin temelleri İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) ve İmam Matürîdî (ö. 333/944) ile atılmaya başlanmıştı. Bir bütün olarak kalam ilminin konuları ele alınmış ve delilleriyle birlikte Ehli sünnet itikadı ortaya koyulmuştu. İmam Gazzâlî'ye(ö. 505/1111) kadar olan bu dönemde Kalam ilmi açısından asıl sayılabilecek birçok eser kaleme alınmıştı. Kaleme alınan bu eserler daha çok İslam inanç esaslarını delillendirme ve karşıt görüşlere reddiye niteliğinde yazılarak İslamî akideyi korumayı hedeflemiştir. Bu dönemde kaleme alınan en önemli eserler arasında ise İmam Eş'arî'nin *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*'si ve İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i bulunmaktadır.

c) Müteahhirûn Dönemi

İmam Cüveynî'nin (ö. 478/1085) öğrencilerinden olan Ebû Hâmid Gazzâlî, ileri sürdüğü görüşlerle mütekaddimûn döneminden Müteahhirûn döneme geçişi sağlamıştır. Bu görüşleri arasında kelimî konular arasına felsefeyi katmasının hiç şüphesiz büyük etkisi olmuştur. Nitekim kendisinden sonra gelen alimleri de etkileyen İmam Gazzâlî, bu dönemin en meşhurlarından birisi olmuştur. Bu dönemi kendi içerisinde incelediğimizde ise üç farklı döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemler ise şu şekildedir;

Felsefî Kelam Dönemi

İmam Gazzâlî'nin başlattığı bu dönemde kaleme alınan eserlerde görmüş olduğumuz kelimî konulara felsefî yaklaşım metodu İmam Fahreddîn Râzî'ye (ö. 606/1210) kadar devam etmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği ise Aristo (m.ö. 384-322) tarafından ortaya çıkarıldığı iddia edilen klasik mantık metodunun artık İslam inanç esaslarının delillendirilmesinde de İslamî kurallara göre uyarlanarak kullanılmaya başlamasıdır. Bu dönemin özelliklerini en iyi yansıtan eserlere örnek vermek gerekirse dönemin temsilcisi İmam Gazzâlî'nin *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*'si en güzel örneklerden bir tanesidir.

Felsefe ile Memzûc Kelam Dönemi

İmam Gazzâlî'nin başlatmış olduğu felsefe-kelam iş birliği artık ileri seviyelere taşınarak kelimî kitaplarında bu iki ilim dalı ortak olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yazılan eserleri incelediğimizde kelimî konular ile felsefî konuları birbirinden ayırt etmek pek mümkün değildir. Bu dönemin karakteristik özelliklerini en iyi yansıtan eser ise hiç şüphesiz İmam Râzî'nin *el-Metâlibü'l-Âliye*'sidir.

Şerh ve Hâşiyeler Dönemi

Bu dönem ise hicrî VIII. asırdan başlayarak XIX. asrın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde yeni eserler telif etmek yerine önceki ulemanın eserleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Önceki eserlerde anlaşılmayan veya anlaşılması zor olan bölümler açıklığa kavuşturulmuş ve anlaşılması sağlanmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserler ise doğal olarak birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Nitekim bazı alimler eserlerin ibarelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için lügavî ve nahvî konuları üzerinde daha çok dururken bazı alimler ise konunun anlaşılması açısından konuya farklı örnekler verme ihtiyacı duymuştur. Tabii şerh edilen eserlerde katılmadıkları veya bir pürüz gördükleri yerleri ilmin vermiş olduğu edebe riayet ederek düzeltme yolunu seçmişlerdir.

Biz ise bu çalışmamızda felsefe ile memzuc kelimî dönemi alimlerinden olan Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin kaleme almış olduğu aslında muhtasar bir eser olan *el-Umde* adlı kitabın şerhleri üzerinde bir çalışma yapacağız. Bu çalışma esnasında şârihlerin üslupları başta olmak üzere birçok konu bakımından şerhlerin karşılaştırmasını yapmaya çalışacağız. Karşılaştırmasını yapacağımız şerhler ise öncelikle müellifin kendi şerhi olan el-İ'timâd, Muhammed Muhyiddîn en-Niksârî'nin (ö. 901/1495) Şerhü'l-Umde'si ve Akşehrî'nin (ö. 800) el-İntikâd'ı olacaktır. Karşılaştırmaya başlamadan önce ise kısaca Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin hayatına hocalarına ve eserlerine değineceğiz.

2. EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ'NİN HAYATI

Biyografi ve tabakât kitaplarını incelediğimizde Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi olmadığını görmekteyiz. Ebü'l-Berekât en-Nesefî gibi tefsir, usul, hadis ve kelimî alanlarında belli bir ilmi seviyeye ulaşmış ve kendisine 'dinin koruyucusu' manasında 'Hâfizü'd-Dîn' lakabı verilmiş bir âlimin hayatı hakkında neden bu kadar az bilginin olduğu ise merak edilen konulardan bir tanesidir. Muhammed Yazıcı tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bir çalışmada bu konuya dikkat çekilmiş ve bu bilgi eksikliğinin 1220'li yıllarda Orta Asya'da başlayan ve yaklaşık olarak bir asır süren Moğol istilalarından kaynaklandığı belirtilmiştir. (Yazıcı, 1992) Nitekim bu istila Çin'den başlayarak önemli ilim merkezlerinden olan Buhara, Semerkant ve Belh gibi şehirleri de etkisi altına almıştır.

Moğol ordusu, istila ettikleri şehirlerde sadece insanlara zarar vermekle kalmamış aynı zamanda bu şehirlerin kültürel mirasları olan kütüphanelerini de yok etmişlerdir. Zannediyoruz ki yağmalanan bu kütüphanelerin içerisinde veya şehit edilen âlimlerin zihinlerinde başta Ebü'l-Berekât en-Nesefî olmak üzere nice âlimlerin hayatları hakkında değerli bilgiler bulunmaktaydı. Ancak bütün bu bilgiler Moğol istilasını ile beraber unutulmaya mahkûm oldu. Hayatı hakkında detaylı bilgilere ulaşamadığımız Nesefî'nin hayatını hocalarının, öğrencilerinin ve eserlerini detaylı olarak aktararak anlamaya çalışmak daha uygun olacaktır. Nitekim kişinin ders aldığı hocalar, yetiştirdiği öğrenciler ve kaleme almış olduğu eserler bir nebze de olsa ilmi seviyesini gözler önüne sermektedir.

İmam Nesefî'nin ilmi kişiliği hakkında İslam âlimlerinin söyledikleri sözler de bize onun değerli bir ilim adamı olduğunu göstermektedir. Nitekim hadis alanında müminlerin emiri olarak tanınan İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) İmam Nesefî'yi tanıtırken şu vasıfları sıralamıştır: “dünyanın allâmelerinden, müteahhir zahitlerden bir tanesi, Arapça, usûl ve fıkıh alanlarında faydalı eserler sahibi Ebü'l-Berekât en-Nesefî”. (el-Askalânî, 1972) Aynı şekilde bazı terâcim kitaplarında İmam Nesefî hakkında övgüler sıraladıktan sonra ictihad'ın kendisi ile bittiği ve İmam Nesefî'den sonra mezhepte mücetehtin olmadığı iddia edilmiştir. Ancak bu iddia Bahrülulûm Abdülalî el-Leknevî (ö. 1225/1810) tarafından abartı olarak görülmüş ve kabul edilmemiştir. (el-Leknevî E.-H. A., 1324) Tabakat kitapları incelendiğinde İmam Nesefî'nin önemli isimlerden ilim tahsil ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki zamanının en önemli fıkıh âlimlerinden bir tanesi olan Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî (ö. 642/1244) diğeri ise Hamîdüddin Ali b. Muhammed ed-Darîr'dir (ö. 666/1268). (Taşkörizâde)

Nesefî'nin yetiştirmiş olduğu talebeler arasında ise Bedreddîn Hâherzâde Muhammed b. Mahmud el-Kerderî'dir (ö. 651/1254), Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'dir (ö. 694/1295) ve Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî'dir (ö. 714/1314). (Taşkörizâde)

Nesefî'nin kaleme almış olduğu eserleri ise şu şekilde sıralayabiliriz;

1- El-Vâfi: Bu eserin asıl yazılış amacı olarak kaynaklarda İmam Nesefî'nin aslında Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine bir şerh yazmak istediğini ancak çağdaşı olan âlimlerden Tâcüşşerîa'nın (ö. 709/1309) ‘Bu onun şanına yakışmaz’ sözü üzerine *el-Hidâye*'den ayrı olarak müstakil bir eser kaleme aldığını belirtmektedir. (el-Leknevî E.-H. A., 1324) Bu eser Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye tarafından *el-Kâfi* şerhi ile beraber 2020 yılında 3 cilt olarak yayınlanmıştır.

2- Fedâilü'l-A'mâl: Bu eser isminden de anlaşılacağı üzere Peygamberimizin hadislerinde geçen efdalü, ehabbü, ekmelü, ekremü, etyebü gibi lafızlarla övülmüş olan amelleri toplamayı amaçlamıştır.

3- Fâide Mühimme li-Def'i Külli Nâzile Mülimme: Bu eser bazı kaynaklarda İmam Nesefî'ye nispet edilmiş olsa da müellife aidiyeti konusu mutlaka tevsik edilmelidir.

4- Kenzü'd-Dekâik: Hanefî doktrininde Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ı ve Burhânü's-Şerîa'nın (ö. 709/1309) *el-Vikâye*'si ile beraber ‘mütünü's-selâse’ olarak isimlendirilen ve Osmanlı Dönemi'nde başucu kitapları arasında zikredilen metin kitaplarından bir tanesidir. Bu eser defalarca şerhleri ile beraber yayınlanmıştır.

5- Menârü'l-Envâr: Hanefî usûlü fıkıhçıların önünde gelen isimlerinden birisi olan İmam Pezdevî'nin (ö. 493/1100) *Kenzü'l-Vusûl* isimli eserinin ihtisar edilmiş halidir. Bu çalışmalardan en meşhurları ise İmam Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *İfâdatü'l-Envâr alâ Usûli'l-Menâr*, Ekmeleddîn el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Envâr fî Şerhi'l-Menâr* ve İbni Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Şerhü Menâri'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkhi*'dir. Eser ilk olarak 1870 yılında Delhi'de yayınlanmıştır.

6- Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi'l-Menâr: İmam Nesefî'nin Usûlü fikha dair *Menârü'l-Envâr* isimli muhtasar eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. Bu eser iki cilt olarak Bulak'ta 1819 yılında basılmıştır.

7- El-Leâlî'l-Fâhira fî Ulûmi'l-Âhira: İmam Nesefî'nin bu eseri hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda Nesefî'ye nispetinden başka herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

8- El-Münevvir: Bu eser de yine *Menârü'l-Envâr* isimli usûlü fıkıh kitabının şerhidir.

9- El-Musaffâ: Necmeddin en-Nesefî'nin usulü fıkha dair yazmış olduğu manzume olan *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eserin şerhidir. Manzûme olarak telif edilen bu eser Hanefî fıkına dair yazılan ilk hilaf eserlerinden bir tanesidir. Eser yazma olarak Ankar Milli Kütüphanesi'de 01 Hk 798 numarada bulunmaktadır.

10- El-Mustasfâ fi Şerhi'n-Nâfi' fi'l-Furû': İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî'nin (ö. 888/1483'ten sonra) *el-Fıkhü'n-Nâfi'* adlı eserinin şerhidir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonu 1841 numarada bulunmaktadır.

11- Şerhü'l-Muntahab fi Usûli'l-Mezheb: Bu eser de İmam Nesefî'nin Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) fıkıh usulüne dair yazmış olduğu muhtasar eser *el-Muntahab*'ın şerhidir. Yazma olarak Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda 1318 numarada bulunmaktadır. Bu eser de Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu 2312 ve Fatih koleksiyonu 1318 numarada bulunmaktadır.

12- El-Kâfi fi Şerhi'l-Vâfi: Eserin nüshalarında geçen bazı bölümlere bakıldığında bu eserin eksik olan veya tam anlaşılmayan yerlerini açıklığa kavuşturmak için yazıldığı tespit edilebilir. Bu eserin yazma eserler kütüphanelerinde yüzlerce nüshasının olması da ne kadar revaç gördüğünün kanıtıdır.

13- Medâriku't-Tenzil ve Hakikatü't-Te'vül: Belki de müellifin en meşhur eseri olarak addedebileceğimiz bu eser, dirayet tefsirlerinin en meşhurlarından olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserinden istifade edilerek kaleme alınmıştır. Eserin mukaddime bölümüne bakıldığında İmam Nesefî'nin bu eseri kaleme almasının nedenleri arasında arkadaşlarının ve talebelerinin kendisinden hem akıcı hem de anlaşılması kolay bir eser telif etmesini istedikleri belirtilmiştir. (en-Nesefî E.-B. H., 1998) İmam Nesefî de bu istek doğrultusunda eserini hem anlaşılması kolay hem de akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Eserde çoğunlukla kıraat farklılıklarına ve kelimelerin i'rabî özelliklerine değinilmiş, ayrıca ayetlerle ilişkili olarak gerekse kelâmî gerekse fıkıhî hükümlere de yer verilmiştir. Kelâmî ve fıkıhî görüşler Hanefî-Matürîdî çerçevesinde aktarılırken kesinlikle Şâfiî ve Eş'arî mezhepleri eleştirilmemiştir. Bu da eserin müstakil bir tefsir olmasını sağlamıştır. Bu eser üzerine geçmişte ihtisar ve şerh çalışmaları yapılmışken günümüzde de doktora ve yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Eser ilk olarak Arapça haliyle Bombay'da 1862 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra ise Harun Ünal, Şerafettin Şenaslan, Ömer Faruk Haznedaroğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek Ravza yayınlarından 10 cilt halinde 2019 yılında basılmıştır.

14- el-Umde: Çalışmamıza konu olan bu eser, İmam Nesefî'nin kelâm ilmine dair telif etmiş olduğu bir muhtasardır. Kelâmî bütün konuları içerisinde barındıran bu muhtasar eser Ömer en-Nesefî'nin *el-Akaid*'ine benzetilmiştir. Hatta bazı kaynaklarda bu eserin ismi 'koruyucunun, savunucunun umdesi' manasında '*Umdetü'l-Hâfiziyye*' olarak zikredilmiştir. Bunun sebebi ise Ebü'l Berekât'ın bu eserinin, sanki Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Akaid*'inde geçen görüşlerin avukatlığını yapıyor olmasıdır. Ancak bu eser kelâmî konuları ele alırken *el-Akaid*'ten daha çok ayrıntılara değinse de Ömer en-Nesefî'nin *el-Akaid*'i kadar şöhret bulamamıştır. Medrese öğrencileri arasında kelâm ilmi ile iştigal edenler için bir başlangıç mahiyetinde olması bu eserin medreseye yeni başlayanlar için yazıldığını ve kolayca anlaşılacak bir üslupla yazıldığını göstermektedir.

Eser ilk olarak W. Cureton (ö. 1864) tarafından '*The Pillar of Creed*' ismiyle İngilizceye çevrilmiş ve Arapça metni ile beraber yayınlanmıştır. Daha sonra ise Temel Yeşilyurt hocamız tarafından Türkçeye çevrilmiş ve '*İslam İncancının Ana Umdeleri*' ismiyle 2019 yılında Endülüs yayınları arasında okuyucu ile buluşmuştur. (Yeşilyurt, 2019) Bu eserin yaklaşık 22 yazma nüshasının bulunması ne kadar kıymetli bir eser olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu eser üzerine başta müellifin kendi şerhi olmak üzere onlarca şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır. Yapılan bu şerhleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd*.
- Cemâlü'd-Dîn Mahmud b. Ahmed el-Konevî (ö.770/1368-69), *ez-Zübde*.
- Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Yusuf el-Konevî (ö.778/1386), eserin ismi kaynaklarda tam olarak bulunmamasına rağmen müellifin şerhinin varlığı bilinmektedir.

- d. Ahmed b. Oğuz Danişmend el-Akşehîrî (ö. 800/1397-98), *el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd*. Bu şerh üzerinde Enes Durmuş tarafından yüksek lisans çalışması yapılmış olup yazma nüshaları farklı kütüphanelerde bulunmaktadır.
- e. Ebu Tahir İsmail b. Sûdekîn el-Mâlikî en-Nûrî (ö.846/1442-43), bu eserinde ismi kaynaklarda zikredilmemektedir.
- f. Halil b. Abdullah el-Buhârî en-Neccârî, *Şerhü Umdeti'l-Akaid*.
- g. Şemsü'd-Dîn Muhammed b. İbrahim en-Niksârî (ö.901/1495-96), *Şerhü Umdeti'l-Akaid li'n-Nesefî*.
- h. Ekmelü'd-Dîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hanefî (ö.786/1384-85), *Şerhü Umdeti'l-Akaid li'n-Nesefî*.
- i. Ebü'l-Fedâil Ahmed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî el-Hanefî (ö.870/1465-66), bu eser ise Nesefî'nin eserini bir manzumeye dönüştürmüştür.

El-Umde içerik ve sınıflandırma olarak yaklaşık on dokuz fasıldan oluşmuştur. Kalam alanında yazılan diğer eserler İlahiyyât, Nübüvvât ve Sem'iyât şeklinde üç bölüme ayrılmışken, Ebü'l-Berekât'ın eserinde bu taksimâtı görememekteyiz. İmam Nesefî daha çok başlıklandırmayı konulara göre ayırmış ve fasılları buna göre düzenlemiştir. Örneğin birinci fasıl “فصل العالم حادث” şeklinde isimlendirilmiştir. Bir akaid kitabı formatında yazıldığı için de kalamî delillere çok fazla değinmez.

3. EL-UMDE ŞERHLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

İslam alimleri yazılan bir eserin barındırdığı manaları anlama noktasında kimin daha iyi anlayacağı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimileri eserdeki ibarelerin barındırdığı manaları en iyi yine eserin yazarının anlayacağını iddia ederken kimileri de bir kişinin yazdığı bir ibarenin üçüncü şahıslar tarafından daha iyi anlaşılacağını savunmuşlardır. İşte bu ihtilafı en iyi gözlemleyebileceğimiz yerlerden bir tanesi de Nesefî'nin *el-Umde*'sidir. Nitekim bu eser üzerine hem müellifin kendi şerhi bulunmakta hem de kendisinden sonra yaşamış alimler tarafından şerhler yapılmıştır. *El-Umde* şerhlerinden ulaşabildiğimiz üç şerh bulunmaktadır. Şerhlerin değerlendirilmesine bunlardan ilki olan müellifin kendi şerhinden başlamak daha isabetli olacaktır.

3.1. el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd

İmam Nesefî, *el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd adlı eseri* ömrünün son zamanlarına doğru hicrî 698 yılı 26 Cemaziyülevvel pazar günü ikinci namazından sonra cemaatin önünde bitirmiştir. (Yazıcı, 1992) Nesefî, *el-İ'timâd*'ın girişinde eserin yazılma amacından bahsederken *el-Umde*'nin beklentisinden daha çok rağbet gördüğünü ancak bu metin kitabının rivayetler ile donatılmış olduğunu ve metinde bulunan kapalı kalan, anlaşılması zor ve delil yetersizliği olan bazı bölümlerin açıklanması gerektiğini fark ettiğini ve bu eksikliklerin giderilmesi için *el-İ'timâd*'ı kalem aldığını belirtmiştir. (en-Nesefî E.-B. H., 2012)

Nesefî'nin metni *el-Umde* üzerine yazılan ilk şerh olan *el-İ'timâd* isimli eser her ne kadar *el-Umde*'nin şerhi olarak zikredilse de aslında bir şerhten ziyade metinden bağımsız olarak müstakil bir çalışma olduğu da söylenebilir. Nitekim Nesefî'nin şerhinde klasik şerh metodu olan önce metnin zikredilip sonra açıklama yapılmasına eserin hiçbir noktasında rastlamamaktayız. Bu da bizlere aslında şerhin direk *el-Umde*'yi metin kabul edip bu metne bağlı kalarak metnin bir açıklaması olarak kaleme alınmadığını göstermektedir. Bu eserin bir şerh olarak yazılmadığını düşündüren başka bir özelliği ise eserde metinle alaka en ufak bir bağlantı dahi olmamasıdır. Örneğin klasik şerhlere baktığımızda mutlaka metnin daha iyi anlaşılması için metinde geçen lafızlar açıklanmakta veya metinde geçen cümlelerin irabına dair bilgilendirmeler yapılmaktadır. Ancak *el-İ'timâd*'da bunların hiçbirine rastlamamaktayız. Sonuç olarak bu şerhin aslında kendi başına müstakil bir eser olduğu, ayrıca içerisinde çok kıymetli bilgiler barındırdığı ancak *el-Umde*'nin bir şerhi olmadığı kanaatine varmaktayız.

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin şerhteki üslubunu inceleyecek olursak yaşadığı dönemin öne çıkan özelliklerine bağlı kalarak felsefe ile memzuc bir eser ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim selef uleması felsefe ve ona bağlı olan mantık ilmine karşı bir tavır alırken, İmam Gazzâlî'den sonra bu ön yargı kırılmış ve eserlerde artık felsefi konulara değinilmiş, gerekli yerlerde ise İslamî inanç esasları mantık ilmi ile delillendirilmiştir. Ayrıca konuları ele alma açısından da selef ulemasından farklı bir üslup kullandığını görülmektedir. Örneğin 'iman' konusunu ele alan Neseî, selef ulemasının eserlerinde olduğu gibi direk imanın tanımı verip açıklamak yerine konunun önemini gözler önüne sermek için önce imanın farziyyetinden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. (en-Neseî E.-B. H., 2012) Sonrasında Ehlisünnet inancına göre imanın tanımını yapmıştır. Diğer fırkaların iman tanımına da yer veren Neseî, bu tanımların ne gibi eksikliklerinin olduğunu açıklamış ve gerekli delillendirmeleri yapmıştır. Ayrıca Neseî, bazı konuların yanlış anlaşılma muhtemel olduğunu ve karışıklık olmaması adına açıkça fırkalar arasındaki farkları da zikretmekten geri durmamıştır. Örneğin imanın vücûbiyetinden bahsettiği konuda Matürîdî ve Mu'tezile mezhebinin vücûbiyetin aklen olduğunu iddia ettiklerini aktarmıştır. Ancak iki mezhebin aynı görüşte olduğu anlaşılabilir için arada mühim bir fark olduğuna da değinmeden bu konuyu kapatmamıştır. Nitekim Mu'tezile mezhebine göre imanın vücûbiyeti bizzat akıl tarafından sağlanmışken, Matürîdî mezhebine göre akıl bu vücûbiyetin anlaşılması için sadece bir alet konumundadır. (en-Neseî E.-B. H., 2012) İman hakkında gerekli bilgilendirmeleri yaptıktan sonra da imanın artıp eksilmesi veya mukallidin imanı gibi daha detaylı konuları ele almıştır.

Neseî'nin bu eseri telifi esnasında hangi kaynaklardan etkilendiği ise tartışmaya açıktır. Ancak konuların sıralanması, delillendirilmesi ve diğer fırkalara olan tavır açısından bakıldığında daha çok İmam Matürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inden ve görüşlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim İmam Neseî, Matürîdî mezhebine mensup bir alim olması yanı sıra mezhebin görüşlerini de elinden geldiği kadar savunmuştur. Ayrıca bazı noktalarda her ne kadar açıkça zikretmese dahi Eş'arîlik'e ait görüşlerin hatalı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

İmam Matürîdî dışında en çok etkilendiği âlimlerden bir tanesi de hiç şüphesiz Ebü'l-Mu'in en-Neseî'dir. Zaten Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin yazmış olduğu *el-Umde*'nin 'el-Umdetü'l-Hâfiziyye' denilmesinin sebebi önceden belirtildiği gibi bu etkilenmedir. Ebü'l-Mu'in en-Neseî'nin görüşlerine atıfta bulunurken genel olarak *Tebîrâtü'l-Edille* adlı eserden faydalandığı görülmektedir. (en-Neseî E.-B. H., 2012) Bu eserler dışında Ebül-Berekât en-Neseî başka birçok eserden ve alimden alıntılar yapmaktadır. Bu alıntıları esnasında alıntı yaptığı bazı görüşleri tenkit ederken bazılarını ise kendi görüşünü desteklemek amacıyla eserine almıştır. Örneğin madûm olanın görülüp görülememesi noktasında ki ihtilafa değinirken kendi görüşünü desteklemek amacıyla görülemeyeceğini savunan Nureddîn es-Sabûnî'nin *Kitâbü't-Telhîs*'inde bulunan Şeyh Raşidüddin ile aralarında cereyan eden münazarayı nakleder ve kendi görüşünün doğruluğunu kanıtlar. Ayrıca İmam Neseî'nin bu münazarayı naklederken asıl metninden Arapçaya kendisinin tercüme ettiğini belirtmesi Arapça dışında Farsçayı da çok iyi bildiğini göstermektedir. (en-Neseî E.-B. H., 2012)

3.2. el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd

Asıl adı Ahmed b. Oğuz Dânişmend el-Akşehrî el-Hanefî olan Akşehrî'nin ne ilmi hayatı ne öğrencileri ne de kaleme almış olduğu diğer eserler hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sadece bazı tabakât kitaplarında Neseî'nin *el-Umde*'si üzerine şerh yazan bir âlim olduğu bilgisi bulunmaktadır. (Kehhâle) Nispesine bakıldığında ise şu anda Türkiye'de bulunan Akşehir ilinde doğduğu düşünülürse Türk bir âlim olduğu da söylenebilir. Ayrıca şerhinde bulunan bazı noktalarda Farsça kullandığına bakılırsa basit düzeyde Farsça bildiğini söylemek mümkündür. Vefat tarihi noktasında da ihtilaf bulunan Akşehrî'nin tahminen hicrî 800 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir.

Akşehrî'nin, bahsedilen *el-Umde* şerhi üzerine Enes Durmuş tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada eserin yaklaşık on iki nüshasının bulunduğu ancak bunların tamamına ulaşamadığı belirtilmiş ve nüshalar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. (Durmuş, 2019)

Akşehîrî'nin şerhinde temel kaynak olarak kullandığı eserlere baktığımızda ise ilk başta metin sahibinin kendi şerhi olan *el-İ'timâd*'ı görmekteyiz. Nitekim bazı noktalarda açıkça Neseî'nin şerhinden alıntılar yapmıştır. Ayrıca *el-İ'timâd*'da da faydalandığını belirttiğimiz Ebü'l-Mu'în en-Neseî'nin *Tebşıra*'sı, Sâbûnî'nin *el-Bidâye*'si ve Habbâzî'nin *el-Hâdî fi usûli'd-dîn*'i gibi kaynaklar da Akşehîrî'nin eserinde müracaat ettiği kaynaklardandır. Akşehîrî'nin yazmış olduğu bu şerh kendisinden sonraki dönemi de etkilemiş ve alimler tarafından müracaat edilen bir kaynak haline gelmiştir. Nitekim Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731), *Râihatü'l-Cenne Şerhü Dâetü'd-Dücünne fi Akâidi Ehli's-Sünne* adlı eserinde üç farklı yerde Akşehîrî'nin şerhinden nakilde bulunmaktadır. (en-Nablûsî)

Akşehîrî'nin şerhi olan *el-İntikâd* kitabını üslup açısından incelediğimizde ise Niksârî'nin üslûbuna benzer bir üslup görmekteyiz. Nitekim klasik şerh metoduna uyararak önce metinde geçen ibareleri zikretmiş, ardından konuları daha anlaşılır hale getirecek açıklamalar yapmıştır. Niksârî'nin şerhine nispetle daha detaylı bilgiler içeren bu şerh metinde geçen ibareleri kelime kelime açıklamıştır. Bu şerh genel olarak Matürîdî mezhebi görüşleri benimsenerek yazılmıştır. Ancak Akşehîrî, eser içerisinde hiçbir yerde Matürîdî lafzını kullanmamıştır. Kendi benimsediği görüşleri zikrederken ise 'Hanefî mezhebi' ya da 'Ehlisünnet' isimlerini kullanmıştır. Akşehîrî'nin şerhinin en dikkat edici özelliklerinden bir tanesi de bazı konularda kendi mezhebi olan Matürîdî mezhebinin görüşlerine katılmamasıdır. Nitekim 'Bekâ' sıfatını Matürîdî mezhebi Allah Teâlâ'nın zatına zâid ve vücûdî bir sıfat olarak kabul ederken (el-Kârî, Fıkh-ı Ekber Şerhi, 1977) Akşehîrî bu sıfatın itibarî bir sıfat olarak görmektedir. (el-Akşehîrî) Ayrıca bilginin tanımı noktasında İmam Matürîdî'nin tanımında bazı eksikliklerin olduğunu gerekçe göstererek benimsememiştir. (el-Akşehîrî)

Akşehîrî, Matürîdî mezhebi içerisinde hem Neseî'ye hem de *Umde*'nin bazı şârihlerine de itirazlar etmektedir. Örneğin teşbih konusunda Neseî'nin *Umde*'sinde geçen 'وعدنا هي تثبت' ibaresinde bulunan 'نا' zamirinden maksadın Hanefî uleması olduğunu iddia eden bazı şârihlerin hata yaptığını belirtmektedir. (el-Akşehîrî) Bağlı olduğu mezhebe özeleştiriyi yapıyor olması Akşehîrî'nin mezhep taassubu olan bir alim olmadığını da bizlere göstermektedir. Hatta bazı noktalarda Eş'arî mezhebinin görüşlerini benimsemesi de bu konuya bir destek mahiyetindedir. Akşehîrî, şerhinde eleştiri yaptığı alimleri veya mezhepleri eleştirdiği esnada asla küçük düşürücü ifadeler kullanmamıştır. Bazı ihtilafları ise bir ihtilaf olarak görmemiş ve her zaman ihtilafların sadece lafzî ihtilaflar olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Akşehîrî'nin şerhini diğer şerhlerden ayıran özelliği ise sadece metne bağlı bir şerh yapmamasıdır. Metin ile alakalı kelimelerin anlamları, cümlelerin i'rabı ve adı geçen fırkaların tanıtılması gibi gerekli bilgileri verdikten sonra diğer şerhlerde ve metinde olmayan konu ile alakalı birçok felsefî ve mantıkî konulara değinerek konu ile bağlantısı olan her şeyi açıklamasıdır. Bu da Akşehîrî'nin şerhini diğer şerhlerden daha kullanışlı hale getirmektedir.

3.3. Şerhü Umdeti'l-Akâid

Tam adı Muhammed Muhyiddin en-Niksârî'nin yazmış olduğu bu şerh Şerhü'l-Umde olarak zikredilmektedir. Niksârî Tokat'ın Niksar beldesinde dünyaya gelmiştir. (Taşköprizâde) İlmi hayatı hakkında pek fazla bilgi edinemediğimiz Niksârî, ilerleyen zamanlarda ki üstlendiği görevler ile tanımak daha uygun olacaktır. İlk olarak İsfendiyaroğulları'ndan İsmail Bey (ö. 883/1479) tarafından Kastamonu'da inşa ettirilen İsmail Bey medresesinde müderrislik görevi yapmıştır. (Gökbulut, 1993) Rivayetlere göre İsmail Bey bu medrese için toplam 300 kitap bağışlamıştır. Daha sonraki zamanlarda tefsir alanındaki maharetini haber alan Sultan II. Bayezid, Niksârî'yi Ayasofya Camii'nde günlük 50 dirhem ücretle tefsir dersleri vermek için davet etmiştir. Bu davete icabet eden Niksârî'nin tefsir derslerine bizzat Sultan II. Bayezid'in de iştirak ettiği zikredilmektedir. (Taşköprizâde) Ayasofya'daki son dersinde Kuran-ı Kerim'in tefsirini bitirmiş olan Niksârî, cemaate dönerek şu şekilde dua etmiştir; "Ey İnsanlar; Ben Rabbinden okumuş olduğumuz bu tefsir derslerini tamamlayacak ömrü bahşetmesini istemişim. Umarım ki Rabbin benim ömrümü hayır ve imanla tamamlar." Bu duasına cemaat âmin diyerek icabette bulundu.

Bu olaydan sonra evine vardığında hastalandı ve bu hastalığından dolayı hicrî 901 yılında vefat etti. (Taşköprizâde) Kabri ise İstanbul'un Vefa semtinde bulunan Ebü'l-Vefâ hazretlerinin türbesindeki kabristanlığa defnedilmiştir.

Niksârî'nin *Şerhü'l-Umde*'si *el-İ'timâd*'ın aksine tam bir klasik şerh metodu ile yazılmış bir şerh olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim eserde şerhler yapılmadan önce *el-Umde* metninden şerh yapılacak olan kısım Neseî'ye atfen 'قوله' sözü ile beraber zikredilip ardından ibarenin daha iyi anlaşılması için açıklamalar yapılmaktadır. Yeri geldiğinde ise metinde geçen cümlelerin irabı veya kelimelerin manaları da açıklanmaktadır. Bu da bizlere *Şerhü'l-Umde*'nin klasik bir şerh olarak kaleme alındığını açıkça göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda da Niksârî'nin eserinin *el-Umde*'yi daha iyi anlamak isteyen birisi için daha çok yardımcı olacağını gözler önüne sermektedir. Muhyiddîn en-Niksârî bu eserde klasik şerh usulüne uygun olan bir metot izlemiştir. Nitekim Neseî'nin *el-Umde*'sinde geçen her başlığı ele almış ve metinde geçen ibareleri eserine ekleyerek bu metin üzerinden değerlendirme yapmıştır. Gerekli yerlerde metnin irabına değinmiş, anlaşılması garip olarak gördüğü kelimelerin manalarını ise açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin metinde geçen, mübteda ile haber arasına bir hayli sözcüğün girmiş olduğu ve anlaşılamayacağını düşündüğü 'في' kelimesinin haberi olduğunu belirtmiştir. (en-Niksârî)

Müellif metin yazarı gibi itikadi mezhep olarak Matürîdî mezhebini benimsediği için eserindeki delillendirmeler ve konu başlıkları da Matürîdî mezhebine göre sıralanmıştır. Mesela Allah Teâlâ'nın sıfatlarından bahsederken Matürîdî görüşü benimseyerek tekvin sıfatını da sübûtî sıfatlardan zikrederek ayrı bir başlık oluşturmuştur. (en-Niksârî) Aynı şekilde Ehlisünnet görüşlerini delillendirmede aklî ve naklî delillendirmelerin olduğu konularda önce naklî delilleri zikreder ardından aklî delilleri belirtir. Örneğin Ebü'l-Muîn en-Neseî, *et-Temhid* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu kanıtlamak için önce naklî delilleri zikreder, ardından aklî delilleri sıralar. (en-Niksârî) Aynı şekilde Niksârî de bu yöntemi takip etmiş ve bu meselede önce naklî delili zikretmiş ardından aklî delillere yer vermiştir. Metinde geçen itikadi konuların delillendirmesinde ise çoğunlukla Ehlisünnet olmayan fırkaların görüşlerini zikrettikten sonra 'نقول' veya 'قال أهل السنة والجماعة' veya 'قلنا' diyerek Ehlisünnetin görüşünü nakletmiştir. Bu delillendirmeleri naklederken de öncesinde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için okuyucuya gerekli mukaddimleri zikretmeden de konuya giriş yapmamıştır. Örneğin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) peygamberlerin en üstünü olması meselesini açıkladığı bölümde bu meseleyi anlamak isteyen birisinin öncesinde bir hazırlık mahiyetinde olan insanoğlunun üç mertebesinin olduğunu ve bu mertebelere göre üstünlüklerinin belirlendiğini anlatmaktadır. (en-Niksârî) Bu da okuyucuya konuyu anlaması ve karşıt görüşlü bir kişinin getirilen delilleri kabullenmesi açısından çok büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Muhyiddîn en-Niksârî, bu eserin telifinde kelam ilmindeki ilmi düzeyini bizlere gösterirken aynı zamanda mantık, tefsir ve lügat ilimlerinde de mahir olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim itikadî meselelerin delillendirmesini yaparken çoğunlukla nakli delillerin yanında akli delilleri de zikretmiş ve bu delilleri mantık kuralları çerçevesinde aktarmıştır. Örneğin Allah Teâlâ'nın hayat ve ilim gibi sıfatlarının varlığından bahsederken mantık kurallarına riayet ederek önce bir delil sunmuş, ardından bu delillerin mukaddem ve tâlîlerini yakîn bir bilgiye ulaşana kadar delillendirmeye devam etmiştir. Aynı şekilde karşıt görüşlerin delillerine cevap verirken mantık ilminin usullerinden nakzetme veya menetme gibi görüş çürütme yöntemlerini kullanmıştır.

Bu eserin en göze çarpan özelliği ise metin sahibinin kendi yazmış olduğu şerh olan *el-İ'timâd*'da zikredilen veya Ehlisünnet âlimleri tarafından kullanılan bazı delillendirmelerde gördüğü hataları 'الهم إلا أن يقال' cümlesi ile eleştirmesidir. Niksârî ardından kurtarılabilir olan görüşleri 'الهم إلا أن يقال' cümlesi ile tevil etmeye çalışmıştır. Örneğin Allah Teâlâ'nın mekândan münezzehe olduğunun delillendirildiği bölümde mekânın mahluk olduğu ve Allah Teâlâ'nın mahluk olan bir şeyle ilişkilendirilmenin müstehil olduğunu bu yüzden Allah Teâlâ'nın mekân ile ilişkilendirilemeyeceğini delil olarak sunulmuştur. Niksârî ise burada Ehlisünnet'e göre mekânın hakikatte bir varlığının bulunmadığını, sadece bir boşluktan ibaret olduğunu ve hakikatte varlığının olmadığını aktarmıştır.

Bu sebeple mekânın da mahluk olmadığını ve getirilen delilin tam bir delil niteliği taşımadığını belirtmiştir. Ardından ise bu delillendirmenin ancak mekânın tanımında muhaliflerin görüşleri benimsendiği takdirde doğru olacağını belirtmiştir. Nitekim muhaliflere göre mekân hariçte de varlığı olan mahluk bir varlıktır. (en-Niksârî) Bu şekilde Niksârî'nin delillendirmede tespit ettiği sıkıntı da ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Konuların delillendirilmesi açısından bakıldığı zaman ise Niksârî, İlâhiyyât ve Nübüvvât bölümlerinde genellikle akli delilleri daha fazla kullanmışken bazen de nakli delillerden ayetlere yer vermiştir. Ancak Semiyât bölümüne bakıldığında bir hayli fazla hadisin kullanıldığını görmekteyiz. Ne var ki bu yöntemi kullanan Niksârî, hadislerin sıhhat derecelerine pek fazla dikkat etmemiştir. Nitekim eserde geçen hadislerin tahricini yaptığımız esnada hadis olarak Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) nispet edilen birkaç sözün aslında uydurma olduğunu tespit ettik. Örneğin Kuran-ı Kerim'in mahluk olduğunu ispat etmek için kullanmış olduğu 'القرآن كلام الله غير مخلوق' sözünü Peygamber Efendimiz'e nispet etmiş (en-Niksârî) ancak araştırıldığında Molla Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) 'bu söz bütün yönüyle batıldır.' dediği ortaya çıkmaktadır. (el-Kârî, el-Mesnu' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzu', 1398) Aynı şekilde Peygamberimiz'e nispet edilen diğer bir söz ise Allah Teâlâ'nın rüyada görülebilmesi bahsinde görülebileceğine delil olarak sunmuş olduğu 'رأيت ربي في المنام فقلت: كيف الطريق إليك، وقال: اترك نفسك وتعال' sözüdür. (en-Niksârî) Nitekim bu söz hakkında yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda aslında bu sözün tasavvuf büyüklerinden Bâyezîd-i Bistâmî'ye ait olduğunu görmekteyiz. (el-Bağdâdî, 2000)

Niksârî'nin bu şekilde aslı olmayan hadisleri eserinde zikretmesini ise şu şekilde açıklayabiliriz: Niksârî bu şerhi telif ederken elinde bulunan en önemli kaynaklardan bir tanesi de Neseî'nin el-İ'timâd adlı eseridir. Bu esere baktığımızda ise aynı şekilde bu sözlerin Peygamber Efendimiz'e nispet edildiğini görmekteyiz. Büyük ihtimalle Niksârî, bu hadisleri *el-İ'timâd*'dan alarak araştırma ihtiyacı duymadan olduğu gibi nakletmiştir. Bu da eserde geçen bazı hadislerin uydurma olmasını beraberinde getirmiştir.

4. SONUÇ

Kelam ilminde kaleme alınan eserler, bakıldığında her ilimde olduğu gibi başlangıç, gelişme ve sonuç evreleri olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmaların son aşamasında ise şerh ve haşiye dönemi olarak isimlendirilen bir dönem bulunmaktadır. Bu dönemde yazılan eserlere bakıldığında ise kendisinden önceki eserleri açıklama noktasında farklı metotlar izlediği görülmektedir. Biz de bu çalışmamızda Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin *el-Umde*'si üzerinde yapılan şerh ve haşiye çalışmalarında kullanılan metotların değerlendirmesini yaptık.

Kelam ilminin en önemli metin kitapları arasında bulunan Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin yazmış olduğu *el-Umde* de üzerinde haşiye ve şerh çalışmaları yapılmış olan eserlerden bir tanesidir. Yapılan bu çalışmalardan ilki Neseî'nin kendi yazmış olduğu şerhtir. *El-İ'timâd fi'l-İ'tikâd* ismini verdiği bu eserin mukaddimesinde *Umde*'de bulunan delil eksikliklerini tamamlayacak bir şerh olması için yazdığını belirtmektedir. Ancak eseri incelediğimizde eserin bir şerh olmaktan ziyade müstakil bir eser olduğu görülmektedir. Nitekim eserde her ne kadar metinde bulunan konular eksiksiz bir şekilde işlenmiş olsa da klasik şerh metodunda olduğu gibi metne herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Müstakil bir eser olarak ele alındığında ise *el-İ'timâd* kitabı içerisinde önemli bilgiler barındıran okumaya değer bir eser olarak değerlendirilebilir.

El-Umde üzerine yazılan şerhlerden ikincisi Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin *el-İntikâd* eseridir. Bu eser klasik şerh metodu ile yazılmış olup *el-Umde*'nin kapalı yerlerini açıklamış, delillendirme konusunda eksik bulunduğu veya katılmadığı noktaları ise eleştirerek farklı delillendirmeler yapmıştır. Kendisi Mâtürîdî olmasına rağmen yeri geldiğinde kendi mezhebindeki görüşleri de eleştirmesi Akşehrî'nin mutaassıp bir âlim olmadığını göstermektedir. Diğer şerhlerde yapılan bazı hataları da eleştiren Akşehrî, eserinde bu eleştirileri yaparken yumuşak bir dil kullanmış ve ihtilaf gibi gözüken konularda ihtilafın lafzi olduğunu söyleyerek uzlaştırıcı bir tutum sergilemiştir.

Muhammed Muhyiddin en-Niksârî'nin *Şerhü'l-Umde'sine* baktığımızda ise yine klasik şerh metoduna uygun olan bir eser görmekteyiz. Umde'de kapalı olan yerleri açıklığa kavuşturmuş ve delillendirmeli daha detaylı bir şekilde aktarmıştır. Kelamî konuları delillendirme konusunda akli ve nakli delilleri de kullanmış ve gerektiği yerde tefsir, mantık ve nahiv konularına da değinmiştir.

KAYNAKÇA

- Durmuş, E. (2019). *Ahmed b. Oğuz el-Akşehrî'nin el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd Adlı Eseri Bağlamında Bazı Kelâmî Görüşleri*. Haziran.
el-Akşehrî, A. b. (tarih yok). *el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-İ'tikâd*. Bursa.
el-Askalânî, İ.-H. (1972). *ed-Dürerü'l-Kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*. Haydarabad: Meclis-i Dâiret'il-maârifi'll-Osmâniyye.
el-Bağdâdî, E.-F. C. (2000). *Sıfatü's-Safve*. Kahire: Dârü'l-Hadis.
el-Kârî, M. A. (1398). *el-Mesnu' fî Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevzu'*. Beyrut: Müessisetü'r-Risâle.
el-Kârî, M. A. (1977). *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. (M. Karaca, Dü., & H. S. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Hisar Yayınevi.
el-Leknevî, E.-H. A. (1324). *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Dârü's-Saâdet.
el-Leknevî, E.-H. A. (1324). *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâl'u'l-Câm'a's-sagîr*. Mısır: Dârü's-Saâdet.
en-Nablûsî, A. b. (tarih yok). *Râihatü'l-Cenne Şerhü İdâetü'd-Dücünne fî Akâidi Ehli's-Sünne*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
en-Nesefî, E.-B. H. (1998). *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü't-Tenzil*. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib.
en-Nesefî, E.-B. H. (2012). *el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs.
en-Niksârî, M. M. (tarih yok). *Şerhü Umdeti'l-Akâid*. (17865). Afyonkarahisar: Gedikli Ahmed Paşa Kütüphanesi.
Gökbulut, H. (1993). *Muhyiddîn Muhammed b. İbrahim Niksârî'nin Hayatı ve Duhân Suresi Tefsirinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
Kehhâle, Ö. R. (tarih yok). *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
Taşköprizâde, A. E. (tarih yok). *eş-Şekâikü'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî.
Taşkörizâde, A. E. (tarih yok). *eş-Şekâikü'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî.
Yazıcı, M. (1992). *.....ebü'l-Berekât eb-Nesefî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd* adlı Eseri. Eerzurum.
Yeşilyurt, T. (2019). *İslam İnancının Ana Umdeleri*. Endülüs Yayınları.